

Dědictví Rakousko-Uherska v jazyce našich sousedů: Stopy češtiny ve vídeňské němčině

Dějiny Rakousko-Uherska jsou zároveň historií jazykových a kulturních kontaktů na území bývalé monarchie. Vliv němčiny na češtinu je obecně známý, mnohem méně si však uvědomujeme, že se jazyky středoevropského areálu ovlivňovaly navzájem, a tak se vytvořily i regiony, kde čeština zanechala svoje stopy. V příspěvku poskytujeme nástin jazykových i kulturních jevů, které jsou vzhledem k dlouhodobé kontinuitě české menšiny a jejího jazyka ve Vídni charakteristické pro němčinu na východě Rakouska dodnes.

Habsburská monarchie jako jazykový areál

Rozmanitost jazyků a kultur v Evropě se ukazuje jako stále živá síla působící na další vývoj jednotlivých jazyků našeho světa. To platí i pro střední Evropu jako území, na němž indoevropské jazyky dvou rozdílných skupin (a to zejména němčina jako germánský a čeština, slovenština, slovinština aj. jako slovanské jazyky) hraničí s ugrofinským jazykem – maďarštinou. Jazyky, které se na určitém území užívají jako prostředek komunikace, mají přitom tendenci navzájem se ovlivňovat a vytvořit jazykový areál, takže jazyky určitého území se stávají časem typologicky podobnějšími, než kdyby se vyvíjely nezávisle na sobě. Nejdříve prozkoumané a nejznámější areální jazykové seskupení v Evropě představuje balkánský jazykový svaz. Opakovaně se objevovala otázka, zda v Evropě existuje také středoevropský jazykový areál. Doposud nejobsaďlejší studii o této problematice předložila v návaznosti na svůj výzkumný projekt *The Central European Linguo-Cultural Area* česká lingvistka Helena Kurzová (Kurzová 1996). Podle ní tvoří středoevropský jazykový areál čeština, slovenština, němčina a maďarština jako centrální jazyky a polština, slovinština aj. coby jazyky marginální. Hranice areálu pro jednotlivé jazykové jevy přitom Kurzová pojímá jako otevřené, a nikoli omezené pouze na středoevropské jazyky, zároveň však ve spojení s jinými středoevropskými shodami jako jasně vyznačené.

Vezmeme-li v úvahu všechny dosavadní teze a poznatky kontaktní a areálové lingvistiky posledních let, dospějeme nutně k závěru, že hovoříme-li o středoevropském jazykovém areálu, můžeme ho ztotožnit zhruba s onou částí státního území Rakousko-Uherska, ve které se jako *lingua franca* (alespoň ve městech) prosazovala němčina. Na oprávněnost této teze ukazují i sociolinguvistická bádání, podle nichž vytvářejí různé jazyky za příhodných politických a sociálních podmínek společnou řečovou komunitu.

Austriacismy jako společné dědictví Rakousko-Uherska

Slovní zásoba se obecně uznává jako rovinu jazyka, jež je cizím vlivům nejsnadněji přístupná, protože je strukturována poměrně volně a vykazuje jen nepatrný odpor vůči cizím prvkům. Z tohoto důvodu představuje ale také nesmírně hodnotný obraz minulosti daného jazykového společenství. Z přejí-

mek lze např. zpravidla dobře vyčíst i kulturní vlivy, které na dané prostředí působily či působí. A tak jsme ve středoevropském kontextu konfrontováni se skupinou slov, která můžeme doložit ve všech jazycích onoho prostoru. Zvláštní pozornost si v této souvislosti zaslouží zprostředkovatelská role hlavního města monarchie Vídně coby centra areálu, jež na jedné straně přijímalo prvky ze všech jazyků monarchie a na druhé straně tyto jazyky současně zpětně ovlivňovalo. Jedná se zejména o výrazy, na jejichž rozšíření měla rozhodující podíl organizace státu, což také vysvětluje některé rozdíly mezi němčinou v Rakousku a jinde. K těmto austriacismům vázaným na území monarchie patří slova z oblasti státní a úřední správy, politiky, práva a školství, jako např. *adjunkt* (rak. *Adjunkt* / něm. *Amtsgehilfe*), *čajové máslo* (rak. *Teebutter* / něm. *Markenbutter* / švýc. *Vorzugsbutter*), *evidence* (rak. *Evidenz* / něm. *amtliches Register*), *licitovat* (rak. *lizitieren* / něm. *versteigern*), *maturita* (rak. *Matura* / něm. *Abitur*) aj. Bývalá společná státní správa se však odrazila i v určitých jednotkách hmotnosti. Jako téměř všichni obyvatelé států vzniklých po rozpadu Rakousko-Uherska kupujeme deset deka (a ne sto gramů) salámu (rak. *zehn Deka Wurst*). *Zentner* „cent“ je v Rakousku stejně jako v Česku sto kilogramů, a ne jako v Německu pouze padesát kilogramů.

V oblasti každodenní kultury se též vytvořily četné společné konverzační obraty, které však často nepronikly do spisovné

slovní zásoby jednotlivých jazyků. Patří sem např. slova jako č. hov. *fotel* (rak. *Fauteuil* / něm. *Polstersessel*), č. hov. expr. *feš* (rak. *fesch* / něm. *schick*), č. *fiakr* (rak. *Fiaker* / něm. *Mietkutsche*), č. *garsoniéra* (rak. *Garçonnière* / něm. *Einzimmerwohnung*), č. ob. *gatě* [g-/k-] (rak. *Gat(j)e*, *-hosen* / něm. *lange Unterhose*), č. ob. expr. *hec* (rak. *Hetz* / něm. *Spaß*), č. *kredenc* (rak. *Kredenz* / něm. *Anrichte*), č. ob. *kunčaft* [-č/š-a/o-] (rak. *Kundschaft* ve smyslu něm. *Kunde*, *Kundin*), č. *lary fáry* (též *laryfáry*) (rak. *Larifari* / něm. *Geschwätz*), č. ob. *lavor* [-o/ó-] (rak. *Lavoir* / něm. *Waschbecken* ve smyslu něm. *Waschschüssel*, a ne rak. *Waschmuschel*), č. *malta* (rak. *Malter* / něm. *Mörtel*), č. zastar. *plafond* (rak. *Plafond* / něm. *Zimmerdecke*), č. nář. *šaflik* (rak. *Schaff(ell)* / něm. *Holzbottich*), č. hov. *sekyřovat* (rak. *sekkieren* / něm. *belästigen*, *quälen*), č. hov. zastar. *servus!* (rak. *servus!* / něm. *hallo!*) jako druh přátelského pozdravu, č. hov. expr. *šlamastyka* (rak. *Schlamastik* / něm. *Schlamassel*), č. *sporák*, nář. též *šporhert* [-r/l-] (rak. *Sparherd* / něm. *holzbeheizter Zusatzherd*), č. *trafika* (rak. *Trafik* / něm. *Tabakladen*), č. ob. zastar. *viks* (rak. *Wichs* / něm. *Wichse*) a mnoho jiných. Hranice rozšíření těchto slov přirozeně nemusejí přesně odpovídat hranicím někdejší monarchie, to platí především pro výrazy, které se z bavorských nářečí v Rakousku rozšířily také do neněmeckých jazyků monarchie (např. *hec*, *viks* aj.) nebo přes hranice monarchie ovlivňovaly i jiné jazyky (např. *kredenc*, *plafond* aj.).

Zvláště je třeba vyzdvihnout pojmenování jídel a kuchyňského vybavení, protože v této oblasti vystupovaly všechny jazyky Rakousko-Uherska v roli dávajícího i přijímajícího jazyka, a právě přes Vídeň bylo množství různých slov přejato do východorakouské němčiny a odtud dále zprostředkováno jiným jazykům v Rakousko-Uhersku, např. č. *karfiol* (rak. *Karfiol* / něm. *Blumenkohl*), č. *klobása* (rak. *Klobassi* / v němčině se musí opsat jako *druh uzeniny*), č. *palačinka* (rak. *Palatschinke* / něm. *gefüllter Eierkuchen*), č. *paprikovat* (rak. *paprizieren* / něm. *mit Paprika würzen*), č. *piškot* (rak. *Biskotte* / něm. *Löffelbiskuit*), č. nář. *pagáč* (rak. *Pogatsche* / něm. *flacher Eierkuchen mit Grießen*), č. *pomeranč* (rak. *Pomerantsche*, zvl. ve Vídni vedle *Orange* / něm. *Apfelsine, Orange*), č. *rybíz* (rak. *Ribisel* / něm. *Johannisbeere*), č. ob. *šnytlik* (vedle č. nář. *šnytlík*) (rak. *Schnittling* / něm. *Schnittlauch*), č. hov. zastar. *špric* (rak. *Spritzer, G'spritzer* / něm. *Wein mit Sodawasser*) a mnoho jiných. I v Rakousku se např. jedí buchty (rak. *Buchteln*), brynzové halušky (rak. *Haluschka mit Brimsen*), koláče (rak. *Kolatschen* [k-/g-]), oplatky (rak. *Oblaten* s přízvukem na první slabice), pišingry (rak. *Pischinger Ecken*), povidla (rak. *Powidl*), tvarůžky (rak. *Quargel*) a lívance (rak. *Liwanzen*).

Areálové stopy nacházíme ale též v oblasti syntaxe, především při užívání některých předložek. Zatímco se v rakouské němčině stejně jako v dnešní češtině skládávala *zkouška z něčeho* (rak. *eine Prüfung aus Russisch ablegen*...), je nyní již běžné říkat *eine Prü-*

fung in Russisch ablegen (srov. angl. *to take an examination in Russian*...), i pokud je míněn školní předmět, a nikoli jazyk, v němž zkouška probíhá. Podobně je v rakouské němčině stejně jako v češtině zvykem *sedět u stolu* (rak. *bei Tisch sitzen*), přesto se dnes už ani v Rakousku nikdo nepozastaví nad konstrukcí *am Tisch sitzen* (srov. angl. *to sit at the table*). Dodatečným nápadným rysem mluvené němčiny na území Rakouska je hojné užívání předložky *auf*, na' v prostorovém významu: *auf der Universität, auf der Post, auf dem Hof, auf dem Konzert, auf dem Markt*... To se překvapivě často, byť ne vždy, shoduje s užíváním odpovídající předložky na v češtině (*na univerzitě, na poště, na dvoře, na koncertě, na tržišti*...).

Dědictví češtiny ve vídeňské němčině

Z kontaktového areálu definovaného na začátku článku lze zřetelně vyčlenit subareál, který vyrůstá z působení češtiny (a slovenštiny) na východorakouskou (potažmo vídeňskou) němčinu a opačně. Existence takového areálu je nejlépe vidět na fungování podobných předložkových vazeb v češtině a vídeňské němčině. Jde o obraty s předložkou na typu *jet na dovolenou* (rak. *auf Urlaub fahren*, něm. *in Urlaub fahren*), *jet na dva dny do Prahy* (rak. *auf zwei Tage nach Prag fahren*, něm. *für zwei Tage*...), *myslet na někoho/něco* (rak. *auf jemanden/etwas denken*, něm. *an jmdn./etw. denken*), *přípravy na něco* (rak. *Vorbereitungen auf etw.*, něm. *Vorbereitungen für/zu etw.*), *v noci na neděli* (rak. *in der Nacht auf Sonntag*, něm. *in der Nacht zum Sonntag*), *vzpomenout si na někoho/něco* (rak. *sich auf jmdn./etw. erinnern*, něm. *sich an jmdn./etw. erinnern*), *zapomenout na někoho/něco* (rak. *auf jmdn./etw. vergessen*, něm. *jmdn./etw. vergessen*), ale také jiné frazémy, jako např. *At' se jde vycpat!* (rak. *Er/sie soll sich ausstopfen lassen!*, něm. *Zum Kuckuck mit ihm/ihr!*),

Bez práce nejsou koláče! (rak. *Ohne Arbeit gibt's keine Golatschen!*, něm. *Ohne Fleiß kein Preis!*), *být z obliga* (rak. *außer Obligo sein*, něm. *frei von jeder Verpflichtung sein*), *děti si hrají* (rak. *die Kinder spielen sich*, něm. *die Kinder spielen*), *Jinak jsi zdravý?* (rak. *sonst bist g'sund?*, něm. *bist du bei Trost?*), *natáhnout papuče/bačkory* (rak. *die Patschen strecken*, něm. *ins Gras beißen*), *vycucat si něco z prstu* (rak. *sich etw. aus dem Finger zuzeln*, něm. *etw. ertahnen, erfinden*), *nic na to nedat* (rak. *nichts darauf geben*, něm. *einer Sache etc. kein Gewicht beimessen*), *to nestojí za nic* (rak. *es steht sich nicht dafür*, něm. *es lohnt sich nicht*), *sbalit si svých pět švestek* (rak. *seine sieben Zwetschken packen*, něm. *seine Habe packen und gehen*), *to (ti) nevyjde* (rak. *das geht sich /dir/ nicht aus*, něm. *das klappt /für dich/ nicht*), *To není mé gusto!* (rak. *Das ist nicht mein Gusto!*, něm. *Das ist nicht mein Geschmack!*) a jiné.

Stopy vlivu češtiny (a slovenštiny) lze však nalézt i v podobě výpůjček ve spádové oblasti Vídně, jako např. *pritsch* (< č. *prýč*) ve spojení *pritsch sein* 'být ztracen, být pryč', *Babutschen* (< č. *papuče*), *Bramburi* (< č. *brambory*), *Hubitschko* (< č. *hubička*), *Kaluppe* (< č. *chalupa*), *Leschak* (č. *ležák*) jako označení lenocha, *Mamlas* (< č. *mamlas*), *Piwo* (< č. *pivo*), *Tamleschi*, nešikovný člověk' (< č. *tam leží*), *Topanken* v označení určitého druhu obuvi s tlustou podrážkou (< slov. *topánky*), *(za)platti* 'platit, prosím!' (< č. *(za)platit*), *Wojak* (< č. *voják*), *petschieren* (< č. *zapečetit*) nebo *pomali*, jen pomalu' (< mor. nebo slov. *pomaly*). Některé z těchto výrazů už značně zastaraly, jiné se dají použít dodnes. Pouze ve východním Rakousku jsou běžné i výrazy, za jejichž přítomnost vídeňská mluva vděčí hovorové češtině, např. *fix Laudon* 'zatraceně!' (< č. *fix Laudon*), *auf Lepski gehen* 'jít za zábavou' (< č. *jít na lepší*), *geh' zum Tschert!* (< č. *jdi k čertu!*),

Vysvětlivky

č. – český	nář. – nářeční
hov. – hovorový	< – pochází z
expr. – expresivní	slov. – slovenský
č. ob. – obecně český	mor. – moravský
zastar. – zastaralý	

VÝZKUM A VÝVOJ

na servus!, no tedy!‘ jako výraz nepříjemného překvapení nebo podivu (< č. *no nazdar/ servus!*), *Naschi-Vaschi* (č. *naši-vaši*) jako označení karetní hry, *potschkai troschku* (< mor. nebo slov. *počkaj trošku*), *schezko jedno* ‚všechno jedno‘ (< č. *všecko jedno*) atd. Občas se ale vytvořily ve vídeňské mluvě také samostatné frazémy na základě českých slov bez přímých českých ekvivalentů, např. (*keinen*) *Rosomi haben* ‚být nedovtipný‘ (< č. *rozum*), *böhmisch powidale* ‚mluvit česky‘ (< č. *povídal*, préteritum k *povídat*) nebo *Zopak* jako hanlivé označení Čecha (< č. *copak*) atd.

K dalším vlivům na vídeňskou němčinu patří také časté užívání zdvořilosti nebo třeba dvojí zápor typu *er hat kein Geld nicht g'habt* ‚neměl žádné peníze‘, *sie hat niemandem nichts gesagt* ‚nikomu nic neřekla‘ atd. Další shodu najdeme např. při vyjádření nepřímé řeči. Stejně jako v češtině stojí v Rakousku obvykle oznamovací způsob, např. rak. *Er hat gesagt, dass er dort gewesen ist*. ‚Řekl, že tam byl.‘ na rozdíl od něm. *Er sagte, dass er dort gewesen sei*.

Ve srovnání s většinou Němců kladou Rakušané a Češi zásadně větší důraz na jazykově vyjádřenou zdvořilost, která bývá jinde často špatně chápána jako příliš lichotivé chování, např. také více dbají o oslovení se správným titulem než třeba Němci. Na druhé straně se ale v našich zemích ve formálních mluvených kontextech vyskytují i takové jazykové jevy, které by v Německu v podobných situacích byly přinejmenším neobvyklé, protože by tam působily jako příliš neformální.

Změna jazykových vrstev a hra s nimi je vůbec typickým rysem nejen české, ale i rakouské literatury, do níž se zahrnují i německy píšící autoři z českých zemí, jako např. Marie von Ebner-Eschenbach, nar. r. 1830 v Zdislavicích u Kroměříže, Gertrude Fussenegger, nar. r. 1912 v Plzni, Karl Kraus, nar. r. 1874 v Jičíně, nebo Rainer Maria Rilke, nar. 1875 v Praze, zatímco jiní autoři se počítají do české literatury, i když se narodili v Rakousku, jako např. Božena Němcová, nar. r. 1820 jako Barbara Pankl ve Vídni. Historické vztahy mezi rakouským a českým územím jsou ale obecně tak

úzké, intenzivní a rozmanité, že je zde můžeme zmínit už jen částečně. Mezi nejznámější osobnosti patří např. Sigmund Freud, nar. r. 1856 v Příboru, nositelka Nobelovy ceny míru Bertha von Suttnerová, nar. r. 1843 v Praze, vynálezce lodního šroubu Josef Ressel, nar. r. 1793 v Chrudimi, nebo fyzik a filozof Arnošt Mach, nar. r. 1838 v Tuřanech. Hudební skladatelé Leo Fall, nar. r. 1873 v Olomouci, Ralph Benatzky, nar. r. 1884 v Moravských Budějovicích, nebo Gustav Mahler, nar. r. 1860 v Kališti, byli z Moravy stejně jako známí kabaretiéři první rakouské republiky, Brňané Armin Berg a Fritz Grünbaum. V rakouských fotbalových týmech vždy hráli čeští fotbalisté, např. Josef Šindelář, Antonín Panenka nebo Walter Zeman, slavný brankář rakouského národního týmu (který obsadil na mistrovství světa v roce 1954 třetí místo).

Rakušané žijí v republice, jejíž první tři spolkoví prezidenti po r. 1945 se všichni narodili mimo Rakousko: Karl Renner pocházel z Dolních Dunajovic, Theodor Körner z Komárna (Komárom), konkrétně z jeho městské části Újszöny, a Adolf Schärff z Mikulova. Rodina dlouholetého spolkového kancléře Bruna Kreiského původně žila na jižní Moravě, stejně jako otec vídeňského starosty a pozdějšího spolkového prezidenta Franze Jonase. Rakouští politici – stejně jako jejich spoluobčané – dokonce mají často česká příjmení např. *Blecha*, *Busek*, *Cap*, *Ceska*, *Dohnal*, *Klestil*, *Klima*, *Kostelka*, *Lacina*, *Vranitzky* atd.

Zkrátka, české stopy jsou dodnes v Rakousku všudypřítomné. Jsme okouzleni Vídeňskými symfoniky a jejich českým koncertním mistrem Janem Pospíchálem, obdivujeme dolnorakouskou muzikálovou hvězdu s českými kořeny Caroline Vasicek

(vlastně Vašíčkovou), necháme si připravit kulinářské hody proslulým šéfkuchařem hotelu Sacher Jaroslavem Müllerem a nabyté kalorie můžeme zase shodit s pomocí vídeňské Češky a televizní rekondiční cvičitelky Pat Zapletal. Smutné proslulosti se těší únosce Nataschy Kampuschové Wolfgang Priklopil (vlastně Priklopil), české příjmení má také nositelka Nobelovy ceny za literaturu Elfriede Jelinek a českými kořeny se netají ani známý kabaretiér Andreas Vitásek. A kdyby se roku 1970 nepodařilo jednomu mladému muži z Moravy dostat se přes zelenou hranici do Rakouska, kdo ví, jak by to dopadlo s jistým rakouským národním symbolem. Neboť to byl právě dlouholetý ředitel Španělské dvorní jezdecké školy a Spolkového hřebčince v Piberu Jaromír Oulehla, který zachránil lipicány. Čtenáře asi teď už ani neudiví, že nejdůležitější pořad pro děti rakouské televize ORF byl od r. 1975 do r. 1993 *Am dam des* a začínal zpívanou říkankou „Am dam des, diese male press, diese male pumperness, am dam des“, což je obměna českého rozpočítadla „Uno duo tres, ty jsi malý pes, ty jsi malá veveřice, ty si zůstaň kdes.“

Jednalo se jen o malý výběr příkladů ze společného dědictví a dlouho by se dalo ještě psát o česko-rakouských jazykových a kulturních vztazích, což potvrzuje i sám univerzální génius Jára Cimrman. Narodil se totiž ve Vídni jako syn českého krejčího Leopolda Cimrmana a rakouské herečky Marlen Jelínkové. To je konečným důkazem, že dědictví Rakousko-Uherska žije v našich zemích dodnes.

Stefan Michael Newerkla,
Ústav slavistiky Vídeňské univerzity
stefan.newerkla@univie.ac.at

Austrian-Hungarian Heritage in Our Neighbours' Language: Traces of Czech in Viennese German. Just as isoglosses help in the identification of certain dialect areas in dialectology, bundled language contact phenomena distinguish certain contact areas from others. A major language contact area in Central Europe – merely one of several such regions – is the contact zone corresponding with the former centre of the Austro-Hungarian Empire. Its principal languages are German, Hungarian, Czech and Slovak, while Polish and Slovene and others constitute so-called peripheral languages. From this contact area, a micro-area emerged in Vienna and Eastern Austria that has been particularly affected by the influence of Czech on German.

LITERATURA A ZDROJE DAT:

- KURZOVÁ, H. (1996): Mitteleuropa als Sprachareal. *Acta Universitatis Carolinae – Philologica*, 5, Germanistica Pragensia, XIII, s. 57–73.
NEWERKLA, S. M. (2007): Areály jazykového kontaktu ve střední Evropě a německo-český mikroareál ve východním Rakousku. *Slovo a slovesnost*, 68, s. 271–286.
NEWERKLA, S. M. (2011a): Vliv češtiny a slovenštiny na němčinu ve východním Rakousku. *Český jazyk a literatura*, 61, 3, s. 105–112.
NEWERKLA, S. M. (2011b): *Sprachkontakte Deutsch – Tschechisch – Slowakisch*. 2. vyd. Peter Lang, Frankfurt am Main, 780 s.
NOVÁKOVÁ, V. (2006): *Rakouská němčina*. Rubico, Olomouc, 102 s.
ZEMAN, D. (2009): *Überlegungen zur deutschen Sprache in Österreich*. Kovač, Hamburg, 268 s.